

Ірина М. Вахович, Леся І. Іщук, Світлана О. Пиріг
СТАН І ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан вищої освіти України, розглянуто її актуальні проблеми на сучасному етапі розвитку держави, обґрунтовано низку положень і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення ресурсної забезпеченості освітньої сфери в умовах сьогодення.

Ключові слова: ресурсне забезпечення, державне фінансування, інвестування, фінансовий механізм.

Рис. 2. Табл. 1. Літ. 13.

Ірина М. Ваховыч, Леся И. Ищук, Светлана А. Пыриг
**СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ВЫСШЕГО
ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ**

В статье проанализировано состояние высшего образования Украины, рассмотрены его актуальные проблемы на современном этапе развития государства, обосновано ряд положений и рекомендаций, направленных на совершенствование ресурсного обеспечения образовательной сферы в современных условиях.

Ключевые слова: ресурсное обеспечение, государственное финансирование, инвестирование, финансовый механизм.

Iryna M. Vahovich¹, Lesia I. Ishchuk², Svitlana A. Pyrih³
STATE AND PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The article analyzes the current state of higher education in Ukraine and the contemporary issues of its development. Rationale and recommendations to enhance the resource support in the area of education have been provided.

Keywords: resource support, public funding, investment, financial mechanism.

Постановка проблеми. Державна політика України в галузі освіти спрямована на гарантування й забезпечення одного з конституційних прав людини – права на здобуття якісної освіти. У різних державних документах, зокрема Законі України «Про освіту» [1], Національній доктрині розвитку освіти України [3] визначено основні напрями реалізації державної освітньої політики, а саме: забезпечення пріоритетності розвитку освіти, розширення доступності освіти всіх рівнів, підвищення її якості та сприяння розвитку особистості, творчих здібностей і талантів людини. Оскільки вища школа є одним із стратегічних ресурсів країни, ця теза визначає ключові моменти впливу освітньої системи на безпеку країни, функціонування яких необхідно забезпечити передусім. Однак за останні роки склалися несприятливі умови для розвитку вищої освіти. Економічні негаразди не стимулюють її розвиток. Цим пояснюється незадовільне фінансове становище системи освіти і науки загалом, а також низький рівень заробітної плати працівників. Освіта вимагає нових реформ, які обумовлені і потребами суспільства, і євроінтеграційними тенденціями.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми реформування механізму функціонування вищої освіти висвітлено в працях таких науковців, як Д. Богиня [8],

¹ Lutsk National Technical University, Ukraine.

² Lutsk National Technical University, Ukraine.

³ Lutsk National Technical University, Ukraine.

Ю. Гончаров [4], А. Касич [4], В. Куценко [6], І. Ломанов [7], А. Чухно [8] та інших.

Мета дослідження. Розвиток і вдосконалення освітньої галузі є необхідною передумовою як економічного розвитку країни, так і досягнення високих темпів зростання добробуту суспільства, тому метою дослідження є аналіз стану вищої освіти України й обґрунтування низки положень, конкретних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення ресурсної забезпеченості освітньої сфери в сучасних умовах.

Основні результати дослідження. Акцентуючи увагу на важливості знань у розвитку інноваційно-інвестиційної системи України, Ю. Гончаров та А. Касич зазначають: «В умовах економіки знань виграє той, хто вмів їх використовувати й перетворює у доходи. Саме тому у світі дедалі підсилюється увага до науки. Витрати на наукові дослідження і на вищу освіту розглядаються як інвестиції у знання – вирішальний фактор у забезпеченні економічного прогресу, активізації професійної творчості, поліпшення життєвих стандартів» [4, 42].

Рівень розвитку вищої освіти характеризується величиною витрат, рівнем та якісними показниками використання ресурсів (матеріальних, фінансових і трудових), необхідних для її функціонування. У реформуванні вищої освіти існує безліч різноманітних об'єктивних і суб'єктивних проблем, але проблема фінансового забезпечення є найбільш гострою і важливою на даний час, тому необхідне вироблення концептуальної основи для її вирішення. Можливі два основних варіанти: перший – за рахунок державного фінансування, шляхом додержання встановлених самою державою нормативів; другий передбачає розробку нової системи фінансового забезпечення вищої освіти.

Державою гарантовано фінансування освіти в обсязі 10% від національного доходу. Останніми роками з державного та місцевих бюджетів на освіту виділялося близько 7% ВВП України [9]. У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) на освіту витрачають у середньому 4,6% ВВП, у країнах Європейського Союзу (ЄС-27) – 5,07%, у ЄС-15 – 4,97% [13]. Ці показники не є співставними, оскільки обсяги ВВП та національного доходу країн значно різняться. Зокрема державні витрати на одного студента у Східній і Центральній Європі становлять 800–1000 дол. США, в розвинених країнах – 3800–6200 дол. США [13].

Гранична вартість фінансової підтримки одного висококласного університету в Європі становить близько півтора мільярда доларів США на рік і два мільярди, якщо в університеті є медичний факультет і своя клінічна лікарня. Названі суми державної підтримки тільки одного університету світового класу співмірні з бюджетом фінансування всієї системи вищої освіти України. На даному етапі навчальні заклади країни мають відігравати роль наукового центру й академічного лідера. Країна, яка має такі центри передової думки й науки, тільки за цим критерієм буде автоматично зарахована до групи розвинених країн світу [10].

Матеріально-технічна база навчальних закладів повинна постійно оновлюватися, але як свідчать дані табл. 1, вона зазнає як морального зносу внаслідок створення нових, більш прогресивних і економічно ефективних засобів, так і фізичного зносу внаслідок процесу експлуатації.

Таблиця 1. Динаміка розвитку мережі вищих навчальних закладів*

Показники	2000\01	2005\06	2009\10	2010\11	2011\12
Кількість ВНЗ I–II рівнів акредитації у тому числі за формами власності:	664	606	511	505	501
державною та комунальною	593	517	432	423	423
приватною	71	89	79	82	78
Чисельність студентів, осіб	528041	505331	354226	361453	356768
Кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації у тому числі за формами власності:	315	345	350	349	345
державною та комунальною	223	232	242	243	238
приватною	92	113	108	106	107
Чисельність студентів, осіб	1402904	2203830	2245200	2129835	1954789
Видатки на освіту, млн. грн.					
Зведений бюджет	7085,5	26801,8	66773,6	79826,0	86253,6
у тому числі: державний	2751,0	9932,8	23925,7	28807,5	27232,7
місцеві	4334,5	16869,0	42847,9	51018,5	59020,8
Обсяг інвестицій в освіту, млн.грн.	407	870	1484	1873	2485
Введено в експлуатацію ВНЗ, тис. м ² :					
I–II рівнів акредитації	4,9	0,5	-	1,1	-
III–IV рівнів акредитації	32,3	31,2	39,4	17,4	21,9
Ступінь зносу основних засобів, %	40,5	59,7	60,2	62,4	62,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників освіти, грн.	156	641	1611	1889	2081
Віезд спеціалістів з науковими ступенями за межі України					
доктори наук	26	8	5	8	6
кандидати наук	125	45	26	27	44

*складено за даними [9; 11].

Постійно скорочуються обсяги капітальних вкладень. Інвестування у поліпшення матеріально-технічної бази та інновації відбувається за залишковим принципом. Все це гальмує розвиток освіти в цілому. Необхідне фінансування інформатизації освіти, що забезпечить модернізацію її методів і технологій, перехід до відкритої освіти. Джерелом фінансування повинні стати фонди розвитку виробництва, а також засоби підприємств і галузей, що спрямовуються на підготовку кадрів, проведення наукових досліджень. У зв'язку з перебудовою вищої школи необхідно вводити новий тип взаємовідносин між ВНЗ і підприємствами, організаціями, що буде базуватися на договірних зобов'язаннях, які передбачають цільову підготовку і перепідготовку кадрів при частковому відшкодуванні витрат за рахунок галузей народного господарства. Це означає, що ширше використовуватимуться можливості підприємств і організацій для стипендіального забезпечення студентів, зміцнення й оновлення матеріально-технічної бази ВНЗ.

Мережа закладів III–IV рівнів акредитації має тенденцію до зростання, тоді як I–II рівнів акредитації – до скорочення. Таким чином утворюється загрозлива диспропорція у підготовці спеціалістів у даних закладах. На ринку праці наявний дефіцит фахівців певних професій і відносний надлишок інших. Про це свідчать труднощі, які виникають у працедавців з найманням спеціалістів належної кваліфікації, з одного боку, й випускників ВНЗ з пошуком роботи – з іншого. Невідповідність між попитом і пропозицією знань та навичок в Україні підтверджується дослідженням Світового банку. У 2009 р.

зафіксовано дефіцит кваліфікованої ручної праці («сині комірці») й відносний надлишок «білих комірців». Диспропорції на ринку праці частково пояснюються занепадом професійно-технічної освіти. Частка учнів професійно-технічних навчальних закладів у загальній кількості студентів знизилася з 62% у 1990–1991 рр. до 27% у 2010–2011 рр. [5].

Трудовий ресурс системи вищої освіти – це працівники ВНЗ, які зайняті на даний час, а також можуть бути задіяні до праці в системі вищої освіти. Якісний склад працівників ВНЗ в Україні знижується через плінність висококваліфікованих кадрів і недостатнє фінансування. Важливим соціально-економічним показником розвитку системи освіти є заробітна плата працівників освіти. Так, середній розмір заробітної плати педагогічних працівників ВНЗ I–II рівнів акредитації у 2011 р. становив 1862 грн., а науково-педагогічних працівників ВНЗ III–IV рівнів акредитації – 2693 грн., тоді як середня заробітна плата в Україні – 2708 грн. [5].

Необхідно встановити критерії (показники) результативності праці в освітній галузі, а також принципи розподілу отриманих коштів серед працівників. Головна вада чинної в бюджетній сфері диференціації оплати праці, як зазначається дослідниками цих питань [7], полягає в тому, що в ній чітко не простежується одна з найголовніших ознак, яка безпосередньо визначає складність праці, – її функціональне призначення. Підвищення заробітної плати викладачів сприятиме залученню в освіту ефективних кадрів.

Україна, як і кожна велика держава, має регіональні диспропорції. Як видно з рис. 1, структура фінансування студентів в різних областях України вкрай нерівномірна. Але в більшості областей лівова частка студентів навчається за рахунок юридичних і фізичних осіб (рис. 1).

Єдиних правил щодо частки місцевих бюджетів, яку міста або райони зобов'язані виділяти на освіту з власних доходів, не існує. Це означає, що міста, які прагнуть компенсувати брак уваги до освіти з боку держави, змушені скорочувати свої комунальні послуги й згортати інвестиційні програми. У той же час, місцеві уряди знаходяться в різних умовах і мають неоднакові можливості щодо фінансування освіти [12]. Поряд з цим, слід відмітити, що протягом 2010–2012 рр. частка державного фінансування системи освіти в Україні зросла [9].

Регіони України, як і держава в цілому, вимушені на перше місце ставити вдосконалення системи освіти, бо зростання конкурентоспроможності й добробуту залежить насамперед від наявності висококваліфікованих людських ресурсів. Суспільство має сприяти розвитку освіти через залучення державних, регіональних коштів, коштів підприємств, фізичних осіб та окремих меценатів, оскільки саме рівень освіченості населення безпосередньо впливає на економічний і соціальний розвиток (рис. 2).

Одержання позитивних результатів реформування вищої освіти можливе тільки у випадку додаткового фінансування, однак на сьогодні спостерігається зовсім протилежне явище – скорочення асигнувань. Слід підкреслити, що вдосконалювання бюджетного фінансування повинно доповнюватися розвитком децентралізованих позабюджетних джерел фінансування.

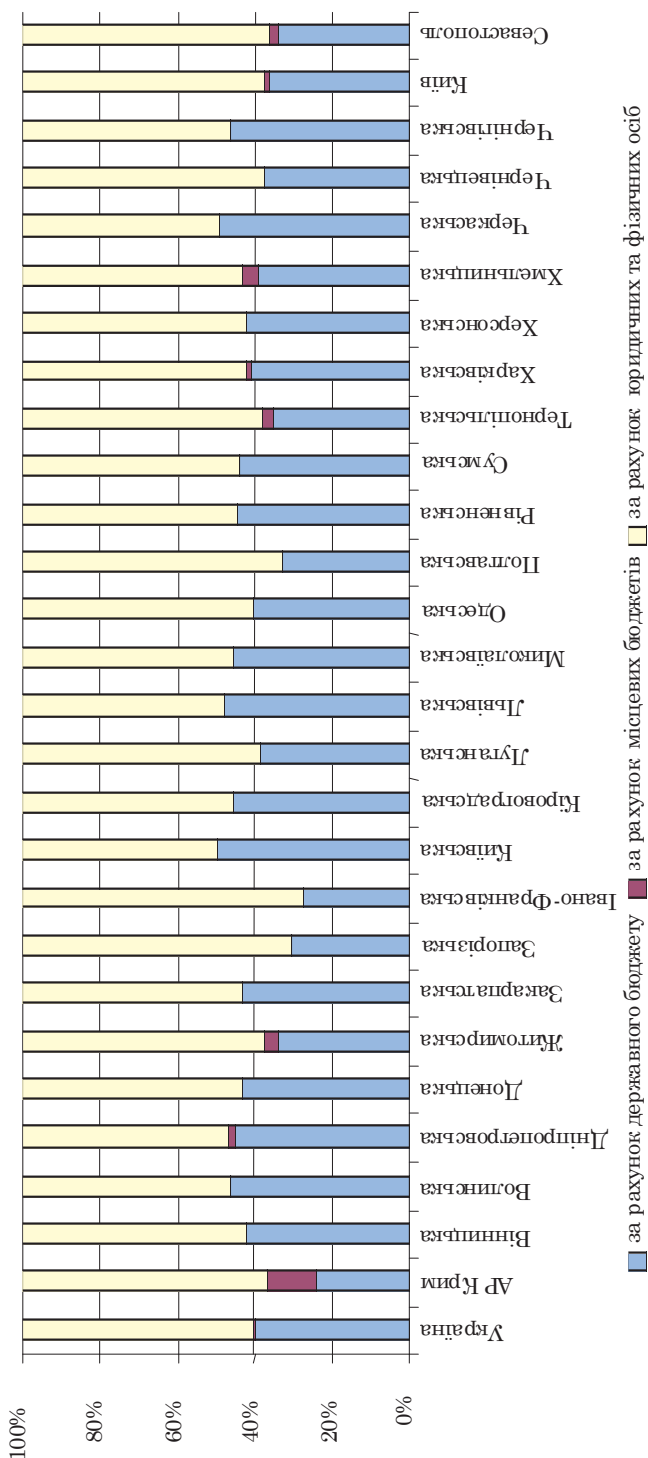

Рис. 1. Структура студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання у 2011/2012 н.р., розроблено за [9; 11]

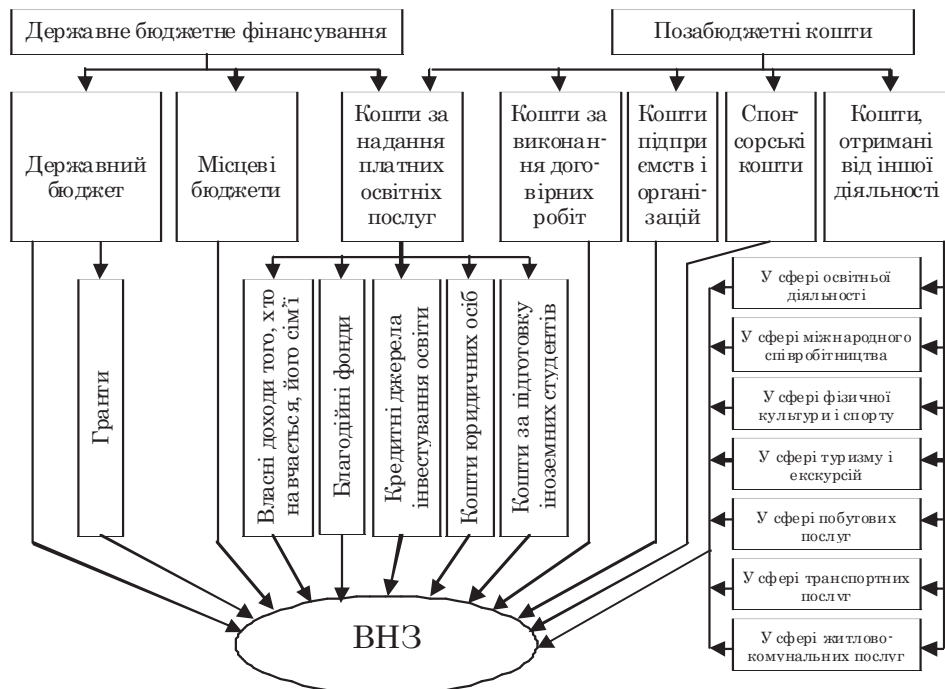

Рис. 2. Модель формування фінансових ресурсів в умовах переходу до інноваційно-інвестиційного напрямку розвитку, авторська розробка

Висновки і перспективи подальших досліджень. Спорідненість реформування механізму фінансування із загальним рухом економічних і соціальних реформ, що відбуваються в Україні, є найважливішим для реформування системи вищої освіти.

Основні домінанти реформування механізму фінансування на новому етапі – правові, економічні, структурні та управлінські зміни. Без сумніву, що можлива зміна домінант на різних етапах. Слід також виділити низку проблем, які впливають на сучасний стан вищої освіти в цілому, особливо на її фінансування:

- суспільна: розрив між суспільними потребами і попитом, з одного боку, і механізмом фінансування освіти – з іншого;
- суперечності між задекларованою рівністю можливостей отримання вищої освіти і реальною її доступністю для різних груп населення;
- соціокультурна: невідповідність системи освіти, що склалася під впливом сучасних віянь (збереження і розвиток людських ресурсів країни, входження в новий інформаційний простір, зміна ролі держави і становленню соціальної громадськості), розвитку гуманітарного знання і культури;
- політична: відставання процесів, що протікають у системі вищої освіти, від загального ходу українських реформ (політичних, економічних, соціальних), запізнення цих процесів у реалізації ідеології і правової бази освітньої реформи, які закладені в Законі України «Про вищу освіту» [3];

- економічна: розрив між ринковим характером економіки країни, що формується, і залишковим характером фінансування вищої освіти;
- структурна: невідповідність функціонально-територіальної і організаційної структур системи вищої освіти потребам суспільного розвитку, розвитку освіти й завданням економічної і соціальної реформ;
- освітня: невідповідність змісту вищої освіти й освітніх технологій суспільним і культурним вимогам, рівню розвитку науки, відсутність дієвих механізмів оновлення змісту й технологій освіти.

Сьогодні перед державою і суспільством стоїть життєво важливе й невідкладне завдання не подальшого удосконалювання і реформування, а відновлення системи освіти на якісно новій основі. Необхідно змінити механізм фінансування вищої освіти так, щоб вона забезпечувала можливість індивідуального освітньо-професійного росту, соціальну, академічну, професійну і територіальну рівність особливостей особистості. Маючи дуже обмежений інвестиційний ресурс, Україна повинна забезпечити пріоритетний розвиток освітнього сектору, оскільки це одна з національних точок зростання.

1. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-ХІІ // zakon.rada.gov.ua.
2. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 №2984-ІІІ// zakon.rada.gov.ua.
3. Національній доктрині розвитку освіти України: Указ Президента України від 17.04.2002 №347/2002 // zakon.rada.gov.ua.
4. Гончаров Ю., Касич А. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України // Економіка України.— 2007.— №3.— С. 42–51.
5. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011 / Т. Бойко, І. Газізуллін, І. Гончаренко та ін. // www.competitiveukraine.org.
6. Куценко В. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні // Економіка України.— 2004.— №11.— С. 77–85.
7. Ломанов І. Оплата праці працівників науки, вищої школи, охорони здоров'я та освіти. Концептуальні основи її диференціації // Україна: аспекти праці.— 1996.— №2.— С. 40–45.
8. Основи ринкової економіки / Д.П. Богиня, Л.О. Канищенко, А.А. Чухно, В.М. Шамота.— К.: НМКВО, 1992.— 192 с.
9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010–2011 року // Державна служба статистики України // ukrstat.gov.ua.
10. Садлак Я. Університетські рейтинги і нові запити суспільства // Дзеркало тижня.— 2010.— №22.— С. 1, 13.
11. Статистичний щорічник України за 2011 рік // ukrstat.gov.ua.
12. Тартарашвили Т.А. Изменения в подходах к финансированию государственного сектора высшего образования в странах мира.— М.: НИИВО, 2009.— 168 с.
13. OECD (2010). Eurostat Education Database. OECD Public Spending on Education // epp.eurostat.ec.europa.eu.

Стаття надійшла до редакції 4.04.2013.